

МІНІМАЛЬНИЙ ТЕКСТ КОМПОЗИЦІЙНО- МОВЛЕННЄВОЇ ФОРМИ ОПОВІДЬ — РЕЧЕННЯ-ПРИМІТИВ

В статье на основе анализа семантики простого предложения отдельных структурно-синтаксических моделей показано, что предложение-примитив является минимальной моделью текста в композиционно-речевой форме повествование.

Ключевые слова: простое предложение, структурно-синтаксическая модель, референтная семантика, процесс, композиционно-речевая форма повествование

The article analyzes the referential semantics of simple sentences to show that a kernel sentence is to be viewed as a minimal text model.

Key words: simple sentence, sentence syntactic model, referential semantics, process, composition-speech form of the text, narration.

Проблема визначення співвідношення між словом, реченням та текстом залишається дискусійною в сучасному мовознавстві. Зокрема, дотепер на порядку денному комунікативної лінгвістики залишаються проблеми делімітації мінімального за протяжністю тексту, визначення одиниці тексту та її межі, подальше скорочення яких призвело б до зникнення тексту як такого [1: 40]. Неоднозначно інтерпретуються як термін, так і позначене ним явище; відсутні чіткі параметри тексту, конкретна кількість його категорій, сама “сутність поняття текст залишається і сьогодні наукою нез’ясованою” попри наявність майже 1000 наукових праць з проблематики тексту “тільки в незалежній Україні” [див., наприклад: 2:31; 3:75; 4; 5:26; 6]. Більш того, постулюється принципова неможливість вирішення даної проблеми та доводиться наявність низки об’єктивних причин такої нерозв’язності (наприклад, [7:31–40]). Одночасно визнається, що текст як об’єкт філологічного аналізу, з одного боку, не потребує єдиного загальновизнаного визначення, але з іншого боку, вимагає

чіткого опису своїх характеристик і особливого осмислення [8:10]. Теоретично значущим і практично важливим визнано вирішення поставленого і ще нерозв'язаного питання про кореляцію між певними комунікативними типами текстів та семантико-структурними особливостями речень, які формують дані тексти [9:79]. Цим обумовлено **актуальність** даного дослідження, **метою** якого є з'ясування, чи можна вважати просте речення мінімальною за обсягом моделлю тексту.

Серед основних ознак тексту називають: цілісність, зв'язність, наявність певної ієрархічності та семантичної організованості його структури. Вважається, що глибинний зміст тексту, гносеологічна основа якого зосереджує в собі всі пізнавальні та прагматичні чинники комунікативного акту, регулює структури тексту в смислового відношенні як розвиток певної думки (думки-доказу, думки-опису, думки кваліфікації тощо). Складові дефініції поняття “текст” включають і вказівку на його межі: від мовленнєвого вираження, послідовності мовних одиниць, зокрема, речень або низки надфразних едностей до складного цілого і комунікативної системи, що сама себе організує [10:120; 11:18; 12; 13:11; 14:70, 192; 15:38; 16:79; 17]. Текстом мінімальної довжини і найпростішої структури зазвичай прийнято вважати або абзац, або надфразну єдність, або діалог, що складається з двох висловлень у вигляді питання і відповіді. Речення ж при такому підході розглядається як одиниця рівня нижче текстового, як базисний структурно-оперативний елемент смислової структури тексту. Одночасно визнають динамічність меж тексту, що диктується логіко-змістовим розвитком конкретного фрагмента спілкування [див., наприклад [18:218; 1: 38, 40, 43].

Визначення тексту як словесно втіленої думки про навколишній світ, про дійсність, як набору “слів і граматичних категорій, в якому наявна логічно оформлена думка про наше середовище” [2:31], межами мінімального тексту, практично, визнає речення. Складне речення визнається мінімальною моделлю тексту, процес породження якого розглядається як “аналог процесу породження тексту” [19:23]. Зокрема, складнопідрядні речення вважають розрізняльною ознакою текстів-міркувань, а складносурядні (оборотні та необоротні) — відповідно описів і оповідань. Визнають також, що “зв'язки синтаксичних структур і текстів значно різноманітніше і складніше”. Текстологія звично пов'язується з дослідженнями в царині стилістики. Але навіть роботи, виконані в стилістичному руслі, не тільки допускають можливість, але й реєструють випадки, коли межі КМФ оповідь і

опис збігаються з абзацом або включенням, рівним одному простому реченню. Так, згідно з даними Розанової О. А., в оповіді і описі абзац дорівнює одному реченню практично в 90 % випадків відповідних вибірок для роману, розповіді та есе, більш того, виходячи з наведених дослідницею прикладів, це не лише складні, але і прості речення [20: 14, 110, 126].

Водночас, мінімальна основна супрасинтаксична одиниця характеризується як “відносна смислова закінченість і автономність, яку ця одиниця зберігає і будучи витягнутою з тексту” (підкреслено мною. — О. О.) [18:218]. Вибираючи мовну одиницю, яка може підлягати об’єктивному аналізу як зразок тексту, виходять з того, що текст є синтаксичною одиницею, що “має чіткі межі, власну внутрішню структуру, що представляє собою модельовану одиницю мови” [13:11]. Беручи до уваги те, що семантика тексту як його внутрішня, смислова характеристика не має ще досить чіткого окреслення [20:14], саме структурні характеристики — цілісність і зв’язність — виявляються визначальними для вичленення фрагмента мови в якості мінімального тексту.

Однак певна обмежена структура пов’язаних між собою ієрархічними синтаксичними відношеннями, що відбивають глибинне значення як семантичну цілісність, характерними рисами якої є відносна завершеність і автономність, — це речення-примітив з його необхідними і достатніми характеристиками. Саме в базовому реченні-моделі відображені сутнісні структурні та семантичні характеристики, що повторюються в будь-якому з побудованих на основі відповідної моделі висловлень, що й обумовлює інваріантність речення-моделі, його універсальність.

Для того, щоб вивчити зв’язний текст, “слід мати синтаксичну одиницю, за допомогою якої його можна розчленувати”, оскільки просторово-часова організація тексту в конкретному мовному творі “реалізується у вигляді системи композиційних одиниць — мовленевих форм” [21: 6, 8–9]. Фрагментами тексту, як його одиницями, які більш-менш чітко окреслюються за властивими їм загальними рисами, що виділяють один фрагмент серед інших, в стилістиці визнано композиційно-мовленеві (семантичні) форми тексту (КМФ), тобто “текстові єдності, що представляють собою форми комунікації, націлені на сприйняття читачем певної інформації і спираються на такі основні форми думки, як судження, (оціночне) поняття, питання, умовивід” [21: 4].

Прийнято вважати, що КМФ — це “схеми повторюваних структурних ознак, абстрактні від конкретних проявів мови, що є однорідними формами словесної композиції” і “що відображають структуру процесу мислення, типи та способи зв’язку елементів між собою”, “елементи комунікативно-мовленнєвої структури мови, в яких використання конкретних мовних засобів суворо обумовлено їх комунікативною значимістю, що відповідала б кінцевими можливостями одиниці мови”. [22; 12; 23; 20; 21]. У теорії тексту виділяють три різновиди його композиційно мовленнєвих (семантичних) форм — *опис*, *міркування* і *оповідь*. Саме такий поділ структури вважається зумовленим комунікативною заданістю і функціональними особливостями відрізків комунікативно-мовленнєвої структури тексту [20: 21].

Оповідь розглядається в сучасній лінгвістичній літературі як діахронічний зріз дійсності, як зображення світу через послідовність дій персонажа шляхом передачі подій, розгортання власне подієвої сторони сюжету [20:23]. Дії та зміни, які мозок людини фіксує у свідомості, є істотними характеристиками часу. Сама категорія часу у філософії визначається як послідовність існування явищ, які змінюють одне одного [24: 75]. У предметному полі лінгвістики час представлено кількома проекціями, — підкреслює Н. А. Потаєнко і виділяє різні рівні і ступені взаємодії мови і часу. У першу чергу, наголошується на тимчасовому характері розгортання мовного повідомлення, де час виступає в якості необхідної умови і способу його реалізації. Художній час (один з основних елементів, які конституюють зміст твору словесного жанру), по-різному представлений у творах в результаті перетворення, перекладу однієї реальності в іншу, виступає як форма об’єктивації суб’єктивного тимчасового досвіду [25: 230, 231, 232]. У художній літературі за КМФ *оповідь* закріплена функція передачі змістовно-фактуальної, подієво-фактуальної інформації, оскільки основним призначенням даної КМФ є позначення місця дії, називання істот та неістот, що здійснюють дії, позначення самих дій [26: 28]. До царини *оповіді* відносять також і чужу мову про вчинені дії, і фрагменти тексту, за допомогою яких включаються до нього і приєднуються один до одного різні КМФ. В інформаційних жанрах газетно-публіцистичного стилю, за даними Т. А. Ленкової “в 91,6 % випадків ядерний або фактографічний елемент матеріалу оформлений нарративним (розповідним) висловленням у вигляді композиційної форми “констатація” [21: 5–6, с. 21].

Покажемо, що прості речення можуть бути визнаними композиційно-мовленнєвою формою тексту (КМФ) *оповідь*. Представлені в статті результати базуються на аналізі вибірок (простих повноскладних нееліптованих розповідних речень), отриманих методом суцільного наскрізного виокремлення з текстів англійської, російськомовної та україномовної прози ХХ століття — по 10 000 прикладів кожна мовна вибірка.

Речення досліджених вибірок англійської, російської та української мов, зокрема, 100 % побудованих за структурно-синтаксичними моделями S + [V]p, S + [VCo]p, S + [VCoCo]p, S + [VCoCd]p, є співвідносними з процесами-діями або процесами-зміними стану субстанцій або змінами стану відношень між субстанціями, що плінуть у художньому часі творів. Наприклад: *He walked across the stone floor beside the staircase to the doorway on the far side of the room.* 'Він пройшов по кам'яній підлозі повз сходи і до дверей у протилежному кінці кімнати' [J. Fowles]; *Мы шли в присутствии и несли прошение.* [В. Каверин]; *Слуга подає страви.* [Ю. Хорунжий] — (процеси-дії — однократні або багаторазові переміщення суб'єкта та об'єктів, над якими здійснюються відповідні дії, в просторі). *These exhibitions displeased him without troubling him deeply.* 'Ці її прояви почуттів дратували його, хоча й не турбували глибоко' [I. Murdoch]; *Вот что мучило его* [Д. Гранин] — (процес-зміна психологічного стану суб'єкта / об'єкта як результат впливу проявів-дій субстанції-додатку / підмета). *Frederick had said the same, and similar, to her many times.* 'Фредерік говорив їй те саме, і щось подібне до того, вже багато разів' [M. Spark]; *Судьба играет человеком* [В. Катаев.]; *Носишся ти, Миколо, з своїм собором, як із писаною торбою.* [О. Гончар] — (багаторазово повторюваний процес-дія, що супроводжується змінами стану субстантивних компонентів процесу).

Зокрема, 90 % висловлень структурно-синтаксичної моделі S + [VCoCo]p (де додатки не є однорідними) співвідносні з процесами, що називають зміни в характері первинних відношень між субстантивними компонентами процесів в результаті здійсненої субстанцією-підметом цілеспрямованої навмисної дії відносно субстанції-додатка. Наприклад: *He took the keys from Barclay* 'Він взяв ключі у Барклі' [A. Hailey]; *Вони обгортають його новим рушником* [О. Воропай]; *GM sells steering gears to Chrysler.* 'Компанія Дженерал Моторс продає механізми кермового управління компанії Крайслер' [A. Hailey]; *Margaret wiped her face with her sleeve.* [J. Jakes]; *Металлур-*

гическая компания “Тайхейо” продала фирме Крупна свою технологію изготовления чугунных валов. [Ю. Семенов]; Я своим умом дошел до этого [Д. Гранин]; Землі ми їм не дамо [П. Капельгородський]; Господар перев’язує “дїдуха” залїзним ланцюгом. [О. Воропай].

Більш того, близько 10 % висловлень з цієї групи у мовних вибірках є співвідносними не з одним, а з двома процесами, наприклад: *He also associated the girl Mamie with shoplifting*. ‘Він також повідомив про те, що дівчина Меймі була помічена в крадіжках з магазинів’ [T. Capote] S [VCoCo]p = S + [V(S+V)Co складний]: (→ He also mentioned / hinted at / stated that the girl Mamie had participated in shoplifting); *Я пригадую закінчення дїйства*. [Ю. Хорунжий] — (процес — об’єктне відношення-зміна стану: згадав = не було в активній пам’яті і з’явилася інформація про те, як закінчилося дїйство); *Голос допомагає нам виразити свої чувства* [Ю. Семенов] — (два взаємопов’язані процеси, що кваліфікуються як об’єктне відношення-дія: субстанції “голос” щодо субстанції “ми” і субстанції “ми” щодо субстанції “почуття”): (голос допомагає нам + ми висловлюємо почуття).

Речення з обставинним і об’єктним комплементами співвідносяться з процесами-обставинними відношеннями між субстанцією-підметом і субстанцією-додатком щодо оточення, на тлі якого відбувається процес-дія або процес-зміна стану. Як правило (англ. м. — 98,4 %; рос. м. — 86,8 %, укр. м. — 89,3 %) — це ускладнений процес, який включає в себе і дію субстанції-підмета щодо субстанції-додатка, і зміну стану, яка має місце в положенні субстанції-додатка або субстанції-підмета щодо оточення (= субстанції-обставинного комплементу). Наприклад: *And they were giving away prunes*. ‘А вони роздають кожному по декілька чорносливів’ [L. Lee] — (процес — відношення — дія (циклічно повторювана послідовність дій: занурити руку до кошику + взяти чорносливи + простягнути руку до дитини + віддати чорносливи дитині + дитина бере чорносливи) + зміна стану (той, хто роздає, спочатку мав певну кількість продукту, в результаті лишився цієї кількості + діти спочатку не мали нічого, в результаті мають чорносливи); *She put her hand to her forehead*. ‘Вона приклала руку до лоба’ [K Cookson] — (процес — відношення — дія + зміна стану = цілеспрямована дія людини + переміщення в просторі руки людини + зміна співвідношення розташування руки у просторі / відносно тіла людини; *Господар запрошує всі мертві душі на Свят-Вечір* [О. Воропай] — (процес — відношення — дія + зміна стану = за повір’ям: господар запросив душі + душі прийшли і є присутніми); *Лена тянула его*

к такси [Ю. Трифонов] — (процес — відношення — дія + зміна стану = насильницьке переміщення з однієї точки в іншу + зміна співвідношення розташування суб'єктів та об'єктів у просторі).

Так, нами виявлено, що всі речення з однорідними присудками або однорідними об'єктними і/або адвербіальними **комплементами** (обов'язковими для структурної та семантичної цілісності і коректності референції елементами речення — додатком та окремими обставинами) називають певні послідовності дій або змін станів, що здійснюються і переживаються персонажами / персоніфікованими явищами в художньому часі твору, наприклад:

А перед вікнами селища, за вишняками, за Дніпром, ніч крізь ніч палякотить ятриво домен, вулканиться червоно. [О. Гончар] — (циклічний безперервний процес). *В стальных очках, седой и косматый, он сидел в маленькой черной кухне на низком кожаном табурете и шил сапоги.* [В. Каверін] — (циклічно повторювані одночасно стани і дії). *As often as possible I cycled to Stallworthy's stable to ride Sarah's Future, and on several Saturdays set off from starting gates.* 'Якомога частіше я їздив велосипедом до конюшень Столворта, щоб об'їздити Майбутнє Сари (ім'я кобили), а подекуди по суботах починав навіть від самих воріт старту'. [D. Francis] — (циклічно повторювані послідовності одноразових дій).

Єлька глибше забилась під брезент, зібгалась калачиком, щоб швидше зігрітись. [О. Гончар]; *Хорунжий Рогожин віддав у чергувальній кімнаті свій картуз старому кур'єрові й повернувся до високого люстра пригладити непокірного чуба.* [П. Капельгородський]; *В формочки из кожурьы кладется икра, потом рис.* [Д. Гранин]; *Грустный, я вышел во двор и обошел вокруг дома.* [В. Каверін]; *He took his arm off my shoulder and shook their hands friendly and positive to all. Leonard Kitchens bounced to his feet to defend her, but was shouted down. He first asked me to find Jim and then cancelled that instruction and simply passed the weeping woman into my arms, and told me to take her for a drink.* 'Він зняв свою руку з мого плеча і з дружньою приємністю пожав їм руки. Леонард Кітченз здійснюється, щоб захистити її, але був змушений сісти, тому що йому криком наказали сидіти. Спочатку він наказав мені знайти Джима, а потім скасував свій наказ і просто передав мені в руки жінку, яка плакала, і попросив повести її до буфету, дати їй щось випити' [D. Francis] — (послідовність разових дій). *Ви однімаєте в солдатів гармати й посилаєте їх на Сунжу проти козаків.* [П. Капельгородський] — (багато-разово повторювана послідовність разових дій).

Они отошли далеко и стояли сейчас одни перед лестничной площадкой. Кузьмин ощутил голод, накопленный за день работы, и направился к стойке. [Д. Гранин] — (послідовність станів і дій, що змінюють один одну). Но она прикипела к патрону и потому лопнула со звуком выстрела и погасла, теперь уже навсегда. [К. Паустовский] — (послідовність станів та їх змін).

Гул моря то сонно вкатывался ко мне в дворницкую, то отливал из нее так равномерно, что быстро усыпил меня. [К. Паустовский]. В свободное время он валялся в гостинице, читал детективы. (циклічна послідовність дій-станів, що одночасно виникають або змінюють одна одного). In Exeter, one of eight thousand residential students, I coasted through university life without attracting much attention, and absorbed reams of calculus, linear algebra, actuarial science and distribution theory towards a Bachelor of Science degree in Mathematics with Accounting. 'В Ексетері, як один з восьми тисяч студентів, що проживають в університетському гуртожитку, я провчився без особливих зусиль і, не привертаючи до себе зайвої уваги, збагнув масу самих різних числень, лінійну алгебру, навчився застосовувати математичні і статистичні методи для визначення ризикованості капіталовкладень і страхування, теорію розподілів, і після закінчення отримав ступінь бакалавра з математики та бухгалтерського обліку' [D. Francis] — (циклічно повторювані послідовності дій, станів, змін станів).

Таким чином, за сукупністю своїх структурних та семантичних характеристик речення-примітиви моделей $S + [V]p$, $S + [VCo]p$, $S + [VCoCo]p$ і $S + [VCoCd]p$ позначають конкретні ситуації, місце дії, називають дії та істот і неістот, що їх здійснюють, а також називають зміни, які є результатом відповідних дій — зображують дії персонажа або зміни стану відношень між персонажем і його оточенням, що відбуваються в конкретному художньому часі твору. Тобто речення називають розвиток, розгортання певного мікросюжета, що однозначно задовольняє вимогам кваліфікативних характеристик КМФ *оповідь*. Отже, висловлення даних структурно-синтаксичних моделей представляють собою не що інше, як мінімальний текст композиційно-мовленневої форми *оповідь*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колшанский Г. В. От предложения к тексту // Сущность, развитие и функции языка / Под ред. Г. В. Степанова и др. — М., 1987. — С. 37—43.

2. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Навч. посібник для студ. взн. — Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. — 416 с.
3. Селиванова Е. А. Принцип дискурсоцентризма и стратегические программы украинской телерекламы // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко. Выпуск 6. — Краснодар, 2008. — С. 66–76 // http://www.russcomm.ru/rca_biblio/issue/sgpi_almanakh6.pdf
4. Демьянков В. З. Текст и дискурс как термины и как слова обыденного языка // IV Международная научная конференция “Язык, культура, общество”. Москва, 27–30 сентября 2007 г.: Пленарные доклады. — М.: Московский институт иностранных языков; Российская академия лингвистических наук; Институт языкознания РАН; Научный журнал “Вопросы филологии”, 2007. — С. 86–95.
5. Brown, Gillian, Yule, George. Discourse Analysis. — CUP, 1993. — 304 p.
6. Гусаренко С. В. Системное взаимодействие и энтропия когнитивно-семантических структур дискурса. Автореф. дис. ... доктора филол. наук 10.02.19. — Теория языка. — Ставрополь: Изд-во СГУ, 2009. — 42 с.
7. Матвеева О. Аналіз дефініцій тексту як об'єкта лінгвістичного дослідження // Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 213. Германська філологія. Чернівці: “Рута”, 2004. — С. 31–40.
8. Певзнер А. П. Категория пространства как средство выражения подтекстовой информации (на материале русского и английского языков). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.19. — Теория языка. — Ростов-на-Дону, 2007. — 21 с.
9. Прокопчук А. А. Текст и предложение // Вестник ХГУ № 372. Взаимоотношения системы языка и речевой деятельности. 1992. — С. 77–83.
10. Одинцов В. В. Стилистика текста. — М.: Наука, 1980. — 263 с.
11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
12. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста. — М.: Наука, 1983. — 213 с.
13. Тураева З. Я. Лингвистика текста. — М.: Просвещение, 1986. — 127 с.
14. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. — М.: Просвещение, 1988. — 192 с.
15. Сидоров Е. В. Системное определение текста и некоторые проблемы коммуникативной лингвистики // Вопросы системной организации речи. — МГУ, 1988. — С. 38–47.
16. Мухелишвили Н. Л., Шрейдер Ю. А. Значение текста как внутренний образ // Вопросы психологии. — 1997. — № 3. — С. 79–91.
17. Белоусов К. И. Форма текста в деятельностном освещении (теоретико-экспериментальное исследование): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. 10.02.01 — русский язык, 10.02.19 — теория языка. — Кемерово, 2002. — 19 с.
18. Мороховский А. Н., Воробьева А. Н. Стилистика английского языка. — К.: Высшая школа, 1984. — 247 с.
19. Левицкий Ю. А. Синтаксическая система языка: Учеб. пособие по спецкурсу. — Пермь: ПГУ, 1983. — 88 с.
20. Розанова Е. А. Композиционно-речевые формы в англоязычной художественной и публицистической прозе. Дис. ... канд. филол. наук. Одесса, 1996. — 167 с.
21. Щибря О. Ю. Композиционно-речевые формы как составляющие художественного текста: содержание и структура: На материале романа Г. Бёлля “Глазами клоуна” и его переводов на русский язык: дисс.... канд. филол. наук: 10.02.19. — Краснодар, 2006. — 160 с.

22. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка: учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / М. П. Брандес. — М.: Высш. шк., 1983. — 271 с.
23. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская; отв. ред. А. В. Бондарко. — Л.: Наука, 1989. — 168 с.
24. Ларикова М. Л., Кузнецова Т. Я. Изучение композиционно-речевой формы “описание” в когнитивном аспекте // Материалы научной конференции “Межкультурная коммуникация в пространстве всемирного наследия: менеджмент и социокультурное проектирование”. 15–16 октября 2008 г. // http://www.acis.vis.ru/8/2/2_3/Laricova.htm
25. Философский словарь. — М.: Изд-во полит лит-ры, 1987. — С. 75.
26. Потаенко Н. А. Языковая темпоральность: содержательные аспекты. Научная монография. — Пятигорск: ПГЛУ, 2007. — 310 с.
27. Гальперин И. Р. Сменность контекстно-вариативных форм членения текста // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. — М.: Наука, 1982. — С. 18–29.
28. Ленкова Т. А. Textoобразующие стратегии создания письменного дискурса репортажа в современной немецкой прессе: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — 10.02.04 — германские языки. — Москва, 2009. — 19 с.